

עידית סולקין

## **בין העולמות – הקונפליקטים והפשרות שמלווים את בחירת השירים על ידי גננות חרדיות העובדות בגנים ממלכתיים-חילוניים**

### **תקציר**

מוזיקה ושירי ילדים הם חלק מהשפה החינוכית המאפיינת את האינטראקציות בין הילדים לצוות החינוכי במרחב הגן. בחירותיה של הגננת בשירים ספציפיים מעצבות את התודעה, מנחלות תחושת שייכות לקהילה, משפיעות על תפיסת הנורמות ועל הבנייה החברתית-תרבותית של הילדים. גני הילדים במגזר היהודי מוגדרים לפי השתייכותם לזרמים אמוניים שונים שעל הספקטרום בין חילוני לחרדי. השייך האמוני ממסגר פעמים רבות את בחירת חומרי הלימוד ואת השירים שבהם בוחרת הגננת להשתמש. לאחרונה חלה עלייה במספר הנשים החרדיות העוסקות בחינוך בגיל הרך במוסדות חילוניים. הסיטואציה של נשים חרדיות העובדות בסביבה שאינה דתית מייצרת קונפליקטים ואתגרים הנוגעים לנורמות, להרגלים ולתפיסת העולם שלהן, וגם לחומרי הלימוד ולשירים אשר אינם הולמים את ערכי החברה החרדית. לפיכך, המחקר הנוכחי מתמקד בבחינת האתגרים והפרקטיקות המאפיינים את בחירת חומרי הלימוד ואת השירים של גננות חרדיות העובדות במגזר החילוני. לצורך זאת התבצעו ראיונות חצי מובנים עם 18 גננות חרדיות העובדות בגני ילדים חילוניים בישראל. ניתוח הנתונים בוצע באמצעות קידוד פתוח, קטגוריזציה ומיפוי, והעלה כי העבודה במגזר החילוני כרוכה בקשיים ובקונפליקטים אישיים, ומצריכה את הגננות להתנהלות מודעת המאפשרת להן מחד לשמור על זהותן הדתית, ומאידך לבחור בחומרי לימוד ובשירים המתאימים לערכי הקהילה החילונית תוך הימנעות מעימותים עם הורי הגן. ממצאי המחקר מראים כי עבודתן של הגננות החרדיות בגנים חילוניים חושפת אותן לנכסי תרבות יהודית-עברית שאינם נגישים בקהילה החרדית, ובאופן זה הן משמשות כגשר תרבותי בין המגזרים.

**מילות מפתח:** נשים חרדיות, חינוך, גננות, החברה היהודית, שירי ילדים.

\* מחקר זה נערך בתמיכת הקרן למחקר יישומי בהכשרה להוראה וחינוך במכון מופ"ת.

### מבוא

בשנים האחרונות קיימת העסקה של נשות חינוך כגננות מובילות בגנים מוסדיים, על אף אי הלימה בין השיוך הדתי-אמוני שלהן להגדרת הגן שבו הן עובדות. שתי סיבות עיקריות לכך: (א) מחסור משמעותי בכוח אדם חינוכי בשל העדפה של צעירות וצעירים במגזר הכללי שלא ללמוד ולפתח קריירה בחינוך בכלל ובחינוך לגיל הרך בפרט (סולקין, התקבל); (ב) העדפה של קריירה מסוג זה בקרב נשים חרדיות. מצב זה מביא לזמינות רבה יותר של נשות חינוך אלה לתעסוקה במסגרות חינוכיות (בארט ואחרים, 2020; קפלן, 2007). למעשה ניתן למצוא גננות חרדיות בגני ילדים ממלכתיים וממלכתיים דתיים, וגננות דתיות-לאומיות בגני ילדים חילוניים וממלכתיים דתיים. אך גננות חילוניות מלמדות רק בגני ילדים ממלכתיים (סולקין, הוגש). מציאות זאת מביאה למצב שבו ייתכנו קונפליקטים בין תפיסות העולם השמרניות דתיות על-פיהן מנהלת הגננת את חייה לנורמות והערכים המקובלים במסגרת החינוכית שבה היא עובדת (שגב וליוש, 2019; סולקין, 2024).

עבודת הגננות בגן הינה רב-ממדית ומורכבת במספר שכבות של אחריות מקצועית ופדגוגית. במרכז תפקידן של הגננות, עומדת האחריות לתכנון ההוראה ובחירת חומרי הלימוד, תוך התבססות על היכרות עמוקה ועל זיקה רגישה לצרכים ההתפתחותיים של הילדים. זאת, תוך מתן דגש מיוחד להקשרים התרבותיים והאמוניים של הקהילה שאליה משתייך הגן, באופן המאפשר יצירת מרחב חינוכי מכיל ומקדם (שגב וליוש, 2019).

שירים בכלל ושירי ילדים בפרט הינם חומרי עבודה פדגוגיים המהווים חלק מהשפה החינוכית המאפיינת את האינטראקציות בין הילדים לצוות החינוכי, ובינם לבין עצמם במרחב הגן (סולקין, 2022; Barret et al., 2019). השירים שבחרת הגננת כחלק מחומרי הלימוד בגן משקפים את הידע התרבותי והערכי של הגננת (סולקין, 2024) ומבנים את עתודות הידע, תפיסת הנורמות והאספקלריה התרבותית של הילדים שאותם היא מחנכת (Roy et al., 2012). הבחירה להשתמש ברפרטואר שירים מסוים בגן הינה בעיקר פועל יוצא של הסטנדרטים ואמות המידה השיפוטיות סובייקטיביות של הגננות (סולקין, 2022; סולקין, 2024; סולקין ואחרים, 2024), מחקרים קודמים מצאו שבחירותיהן של הגננות מושפעות מחיבור לעבר משמעותי ומהיכרות עם שירי ילדות שאליהם הן נחשפו בילדותן, והן מסווגות כשירי ילדות המעלים בהם זיכרונות (גייגר, 2018; סולקין, 2024); וכן

מייצוג של ערכים שהן מתעתדות להעביר לילדים (ארליכמן, 2023, גייגר, 2018; גלושנקוף ושחר, 2004; סולקין, 2022; סולקין ואחרים, 2024). שירי ילדים חרדיים המהווים את הידע התרבותי שעליו התחנכו גננות חרדיות ואת ארגז הכלים שמלווה אותן בעבודתן החינוכית, משלבים באופן אינהרנטי תכנים תורניים ותכנים הקשורים להטמעת הערכים הדתיים, בעוד שירי הילדים במגזר החילוני עוסקים בתוכני חולין ועשויים להימצא בהם תכנים מילוליים ואוצר מילים שאינם מקובלים בעולם החרדי (סולקין, 2024; סרי, 2015). כמו כן, בשל הקונפליקטים החברתיים בישראל קיימת התנגדות מצד הורים חילוניים להכנסת תכנים בעלי צביון דתי לגנים (סולקין, התקבל).

מן האמור לעיל עולה כי גננות חרדיות המלמדות בגני ילדים ממלכתיים עשויות להיתקל בקונפליקטים בבחירת שירי הילדים המשמשים אותן בגן ומשקפים את המורכבות של אי הלימה בין הערכים שנגזרים מן הזהות הדתית של הגננת לאלה של ילדי הגן (רוזנטל, 2006). לאור זאת, המחקר הנוכחי מתמקד בבחינת ההיבטים המשפיעים על בחירת רפרטואר השירים בגני ילדים ממלכתיים-חילוניים שבהם מלמדות גננות חרדיות, ובודק את הקונפליקטים, את הפשרות, את אסטרטגיות הסינון ואת הבחירה של גננות אלה בהקשר זה.

### סקירת ספרות

האוכלוסייה החרדית מונה כ-13.6% מכלל האוכלוסייה בישראל, היא מתאפיינת בנאו-מסורתיות (שמירה על מאפיינים וסממנים של מסורת אשכנזית מזרח אירופית), בשמירת מצוות קפדנית במחויבות ללימוד תורה, באנטי-ציונות (בחלק מהקהילות החרדיות), ובהיותה קבוצה קולקטיביסטית דתית (אבו-חצירא ובארט, 2023; מלאך ואחרים, 2023; פרידמן, 1991). אחד ממאפייניה הבולטים של החברה החרדית הוא התבדלות מהחברה הכללית בתחומים מגוונים, כגון לבוש, תיחום גאוגרפי וגם במערכת החינוך (אבו-חצירא ובארט, 2023; בארט ואחרים, 2020; זיכרמן, 2013). בישראל עיצבה החברה החרדית את עצמה כ"חברת לומדים": רבים מהגברים מקדישים את מרבית חייהם הבוגרים ללימודים תורניים (גברים אחרים בה עובדים, בייחוד בציבור החסידי ובציבור החרדי-ספרדי), ואילו הנשים מקבלות על עצמן את עול הפרנסה נוסף על ניהול הבית וחינוך הילדים (בארט ובן עוליאל, 2021; פרידמן, 1991).

במגזר החרדי הוראה נתפסת כעבודה אידיאלית לנשים, משום שהיא מהווה המשך לתפקידה המסורתיים של האישה: בתפקידה כמחנכת היא דואגת לילדים, גם אם אלה אינם ילדיה הפרטיים; בתפקידה כמפרנסת היא עובדת במסגרת חברתית חרדית, והדבר מאפשר לה להמשיך לעסוק בנושאים מקובלים חברתית; ובתפקידה כאימא, זמני העבודה והחופשות תואמים את לוח השנה של הילדים (בארט, 2018; קפלן, 2007).

בשנים האחרונות חלה עלייה במספר הנשים החרדיות המשתלבות בהוראה במוסדות חינוך מחוץ למגזר החרדי, כולל במסגרות חינוך ממלכתיות וממלכתיות-דתיות (ממ"ד). גורם מרכזי לכך הוא רוויה תעסוקתית בתחום במגזר, כשהפתרון המיידי הינו הוראה של נשים חרדיות במסגרות חינוך חוץ מגזריות (ריימן, 2017). קיימים גורמים נוספים המביאים נשים חרדיות לעבוד במסגרות חינוכיות חוץ מגזריות, כגון: תנאי העסקה הוגנים המספקים להן צרכים כלכליים ותחושת ביטחון באשר לשכר החודשי המשולם ע"י משרד החינוך, ואינו נתון למניפולציות של מנהלים; תחושת ודאות באשר למשרתן ולקביעותן במערכת; ריחוק מהעין החברתית הפנים-קהילתית המאפשר להן להתמקד בעבודה מקצועית ואוורור ממערכת החוקים הנוקשה המלווה את חייהן בקהילה (מלאך ואחרים, 2020). העבודה במסגרות האלה מושתתת על תפיסות עולם, על נורמות ועל ערכים שאינם חרדיים ובאים לידי ביטוי גם בחומרי הלימוד וגם בהתנהגויות, ואלה ואלה עשויות ליצור קונפליקטים ערכיים ופרקטיים הנובעים מהשונויות התרבותיות (סולקין, התקבל; שגב וליוש, 2019).

גן הילדים מהווה מוסד חינוכי-חברתי מורכב, אשר תפקידו המרכזי הוא לספק מסגרת התפתחותית רב-ממדית לילדים בגיל הרך. מהותו העיקרית של המוסד החינוכי נשענת על יצירת סביבה תומכת המאפשרת לילדים לממש את הפוטנציאל האישי והתפתחותי באופן חופשי ועצמאי, תוך מתן דגש על פעילות משחקית וחברתית בקרב קבוצת השווים בסביבה מוגנת ומכילה (Wollons, 2000). מעבר לתפקיד ההתפתחותי, גן הילדים משמש כמנגנון חברתי רב-תכליתי, המשלב היבטים דתיים, תרבותיים ולאומיים הייחודיים לחברה ולקהילה. למוסד זה שני תפקידים מרכזיים: ראשית, טיפוח מיטבי של מרחב ההתפתחות הילדית; ושנית, כפלטפורמה להטמעת ערכים חברתיים ותרבותיים. במובן זה, גן הילדים מתפקד כסוכן סוציאליזציה אקטיבי, אשר תורם באופן מכריע לעיצוב התודעה, הידע

והזהות של הילדים, באופן שצפוי להשפיע משמעותית על התפתחותם כאזרחים בוגרים בחברה (דיין, 2016).

התנועה הציונית התייחסה אל גן הילדים כמסגרת חינוכית בעלת חשיבות רבה בהעברת האידאולוגיה הציונית-עברית וכמכשיר לעיצוב ה"יהודי/ציוני החדש", כאמצעי להפצת השפה העברית וכגורם ממזג המקטין פערים ויוצר דפוסי תרבות והלכות חיים (שם). בקרב החלוצים התפתחה ההבנה כי אפשר לרתום את החינוך לגיל הרך לצורכי התנועה הלאומית. באופן זה שימש גן הילדים העברי כמוסד חינוכי המספק מצד אחד את צורכיהם של ילדים ושל ילדות בגיל הרך, ומצד שני כסוכן תרבות של התנועה הציונית (סנפיר ואחרים, 2012).

עבודת הגננות בגן היא רב־תחומית ובעלת מאפיינים ייחודיים. הגננות אחראיות לניהול הפדגוגי והמנהלי של מסגרת החינוך ושל גן הילדים, והן מחויבות לתכנון הוראה אינטגרטיבית. ולכן הגננות נדרשות להביא את החומרים החינוכיים והפדגוגיה המתאימה לגיל הרך. מלבד הפדגוגיה וניהול הגן, יש להן תפקיד מרכזי ביצירת המערך הערכי והנורמטיבי המתאים לקהילה שבה הן מחנכות (משרד החינוך, 2012), ושואפות להכניס לגנים תכנים וערכים המתאימים לדעתן לצורכיהם הרגשיים של הילדים בגיל הרך הן בגנים חילוניים הן בגנים בעלי צביון דתי (שגב וליוש, 2019).

### שירים וגן הילדים

שירי הילדים הם חלק מהנכסים התרבותיים של כל חברה, והם כוללים מערכות סמלים ומשמעויות המביאות לידי ביטוי: ידע, אמונות, אמנות, כללי מוסר, חוקים, מנהגים, הרגלים וכישורים שרלוונטיים לחברה. באופן זה הם משמשים ככלי להעברת מסרים חינוכיים, ערכים חברתיים והקשרים תרבותיים. ניתן למצוא בשיר ילדים ביטוי לתהליכים חברתיים ואת הלך הרוחות האידאולוגי של הקהילה התרבותית (סולקין, 2014; Sheham, 2010). ביצוע השירים על ידי המבוגרים מטפלים ועל ידי הילדים הוא דרך להעברת מידע על ערכים ועל נורמות. הם משמשים פורום למידה, מקום שבו ילדים נחשפים לידע היסטורי, תרבותי, ומסורתי, וחולקים אותו גם בלי להיות מודעים לכך. בדומה לשירים המקובלים בקרב מבוגרים, גם בשירי ילדים אפשר למצוא השפעות תקופתיות ואידאולוגיות ומגמות מוזיקליות ושפתיות (סולקין, 2014; Brodsky & Sulkin, 2011).

שירי הילדים הארץ-ישראליים מהווים נדבך מהותי בתרבות הישראלית. הם משקפים ומעצבים ערכים חברתיים ותרבותיים מרכזיים (אלירם, 2006). יש לשירים אלה תרומה מכרעת לעיצוב הזהות הישראלית, הזיכרון הקולקטיבי והשפה העברית. ראשוני היוצרים של שירי הילדים היו אנשי חינוך והוגי דעות, אשר ראו ביצירת השירים כלי חיוני למימוש החזון הציוני והנחלת השפה העברית (שחר, 2006). חלק משמעותי מהקאנון של שירי הילדים העבריים שייך ליצירתם של משוררים ופזמונאים שפעלו בעיקר עד שנות השמונים של המאה הקודמת, כגון: לוי קיפניס, לאה גולדברג, פניה ברגשטיין, מרים ילן שטקליס, יונתן גפן, יהודה אטלס, יורם טהר-לב, דתיה בן-דור ועוד (ברוך, 2007). שירי הילדים של יוצרים אלה שחלקם אף מוקדשים לחג ולמועד של לוח השנה העברי היוו את הראי של התרבות העברית המתפתחת ושל ערכיה שנעו על הציר שבין האידאולוגיה הציונית לנתינת קול לרגשות ולחוויות הילדים הצעירים, והביאו לידי ביטוי בעיקר את ההגמוניה החילונית-עברית השלטת (סולקין, הוגש; שחר, 2006).

בין שנות השמונים לשנות התשעים החלה תופעה של חידושים תכופים שהיו חלק ממגמה צרכנית מובהקת המאפיינת את החברה הישראלית ופונה לילדים כקהל יעד צרכני. המגמה התרבותית-צרכנית של יצירת מוזיקה פופולרית לילדים, שאינה דוגלת באחדות תרבותית, חלחלה גם אל מערכת החינוך, ובאה לידי ביטוי באופנת השירים החדשים, שמשמעותה שלכל חג, מועד ונושא לימודי נכתבים ומופקים שירים חדשים שלומדות מורות, גננות ומורות למוזיקה בהשתלמויות פרטיות וייעודיות (בן זאב, 2009; שחר, 2006). אחת התוצאות של אופנה זו היא שינוי של רפרטואר השירים והחלת תהליך של הטרוגניות ברפרטואר שירי הילדים במקום תהליך של הומוגניות (סולקין, 2014). תהליכים הטרוגניים אלה הקשורים גם למגמות חברתיות באו לידי ביטוי גם בהתייחס לשירי הילדים בזרמים האמוניים השונים במגזר היהודי. סרי, (2015) מתאר תהליך דומה בהתייחס לרפרטואר שירי הילדים בחברה החרדית, כאשר בקום המדינה שרו ילדים חילוניים וילדים חרדים שירים ישראליים-עבריים, ואילו בין שנות השמונים לאמצע שנות תשעים חלה היפרדות בין המגזר החילוני והחרדי הודות לפריחת יצירה והפקות של יוצרים חרדיים כגון: אריאלה סביר, יהודית שיקמן, רבי אלתר, ועוד. ניתוח השירים מראה כי המגזר החרדי מיעד את שירי הילדים להקניית ערכים תורניים ודתיים, ומקפיד במיוחד על המילים, על הצניעות, ועל איזון בין

ההנאה למסר השיר. כניסתן של הטכנולוגיה ושל המדיה לחיי היומיום גרמה להעצמת התהליכים הללו (סולקין, 2014; סולקין, הוגש).

שירים מהווים חלק מהשפה החינוכית המאפיינת את האינטראקציות בין הילדים לצוות החינוכי במרחב הגן היות שהם חלק משגרת העשייה והלימוד בגן הילדים (סולקין, 2022; Barret et al., 2019). הפרקטיקה המוזיקלית הרווחת ביותר בגן היא שירה של הגננת ו/או הצוות החינוכי יחד עם הילדים, כחלק ממפגשי המליאה לצרכים פדגוגיים הקשורים בלימוד ובהעברת ידע וגם כחלק מניהול סדר היום בגן (גלושנקוף ושחר, 2004; Sullivan, 2010; Gillespie & Gilder, 2010). מהגננת, כדמות החינוכית הדומיננטית בגן הילדים, מצופה, בין היתר, לשלב שירה בעבודתה החינוכית בגן הילדים, ובמסגרת זאת בוחרת בשירים ומלמדת את הילדים לשיר אותם במליאה כפעולה יזומה שלה (גייגר, 2015; מועלם, 2020). בחירות אלה משפיעות על עתודות הידע, על תפיסת הנורמות ועל ההבניה החברתית תרבותית של הילדים שאותם היא מחנכת (Roy et al., 2012).

מחקרם של סולקין, ואחרים (2024) שבדק את העמדות ואת הפרקטיקות של גננות משלושת המגזרים ביחס לשימוש בשירים בגן בקרב 288 גננות בישראל חילוניות, דתיות וחרדיות, העלה כי המטרות והשימושים של הגננות מכלל המגזרים דומים – ניהול סדר היום, ניהול מצב העוררות, הרגיעה של הילדים והקניית ידע אקדמי. כמו כן, נמצא דמיון בעמדותיהן של כלל הגננות ביחס לשימוש בשירים ככלי חיובי, יעיל ואפקטיבי להשגת מטרות חינוכיות, לימודיות וערכיות. יחד עם זאת, נמצא כי גננות דתיות-לאומיות וחרדיות מקפידות יותר על סינון השירים שלדעתן מילותיהן הולמות פחות את חינוך הילדים, וגננות חרדיות מחפשות להתאים את תוכן השירים לאמונתן הדתית השמרנית. כמו כן העלו ממצאי המחקר שכל הגננות משתמשות באמצעים טכנולוגיים, אולם שבקרב הגננות החרדיות יש גם הסתמכות של שימוש בטכנולוגיה מיושנת דוגמת דיסקים וקלטות וכן, הסתמכות מועטה יחסית על מדיות חברתיות דוגמת יוטיוב – זאת בשל ערכים דתיים שמרניים אשר מתווים להן מגבלות טכנולוגיות. נוסף על כך, העלה המחקר כי הגננות מהמגזרים השונים אינן מייחסות חשיבות רבה להמלצות משרד החינוך ולחומרים המופצים על ידו, וכי הן נסמכות בעיקר על המלצות והעברת שירים בין קולגות. כמו כן נמצא כי גננות חרדיות מייחסות חשיבות רבה לתפיסת השירים בעיני ההורים בשל חששן מתגובותיהן לתכנים שאינם עומדים בסטנדרטים של הקהילה.

סולקין (2024) מצאה כי קיים תהליך של היפרדות רפרטוארית בין גננות השייכות לזרמי החינוך האמוניים השונים במגזר היהודי, כך שגננות חילוניות מתייחסות לשירי הילדות שלהן כאל מסורת, גננות חרדיות העובדות בגנים חרדיים משלבות בעיקר שירים שיש להם הקשר דתי ותורני בעבודתן וגננות דתיות לאומיות משלבות בבחירת הרפרטואר השירי שלהן שירים משני העולמות התרבותיים-אמוניים. כמו כן הראה המחקר שהגננות החרדיות חשופות פחות לשירים שמשמשים גננות חילוניות ודתיות לאומיות בשל שימוש פחות שלהן במדיה החברתית הנובע מסיבות אמוניות, ובשל העובדה שהן מסתמכות בעיקר על ההעברה של שירים בין עמיתות מקבוצת השוות האמונית שלהן, שמשאירה אותן עם רפרטואר שמתאים בעיקר להיבט המסורתי-תרבותי-חרדי ומפחיתה נגישות לרפרטואר העברי-יהודי. עוד הראה המחקר כי גננות מהמגזרים השונים נוטות לשיקולים שתואמים את ערכיהן הדתיים והמוסריים בבואן לבחור את רפרטואר השירי שמשמש אותן בעבודתן החינוכית ובהתאם לכך, גננות דתיות לאומיות וחרדיות משלבות בבחירת רפרטואר השירי שלהן שירים העוסקים בתפילה ובדת. יחד עם זאת התברר כי הגננות הדתיות-לאומיות נוטות לשלב בבחירותיהן בין רפרטואר ששורשיו חילוניים וציוניים עם רפרטואר שירים המדגיש היבטים דתיים. נוסף לכך הראה המחקר כי גננות חרדיות העובדות בגנים חרדיים משתמשות בעיקר ברפרטואר שירים תוך מגזרי, ופחות מכירות ומשתמשות ברפרטואר השירי הניתן להגדרה כעברי-יהודי.

מחקרים קודמים (ארליכמן, 2023; גייגר, 2018; גלושנקופף ושחר, 2004; סולקין ואחרים, 2024; סרי, 2015) שבדקו את סוגיית רפרטואר השירים המשמש בגנים יהודיים ממלכתיים, הממלכתיים-דתיים, או בשירים ב"חיידר", לא התייחסו לסוגיה של אי הלימה בין השייכות האמונית של הגננת להגדרת המסגרת שבה היא עובדת. מידע זה יאפשר להבין תהליכים חברתיים המתרחשים במגזר היהודי בישראל. לפיכך, מטרת המחקר הנוכחי הינה להוסיף נדבך מחקרי נוסף ולהעמיק את ההבנה ביחס לתהליכי השתלבות של גננות חרדיות העובדות בגני ילדים ממלכתיים חילוניים.

לאור זאת, השאלות שייבחנו במחקר הנוכחי הן: (1) מהם מקורות הידע של גננות חרדיות העובדות בגני ילדים ממלכתיים חילוניים ביחס לשירים, ועד כמה הן נעזרות בטכנולוגיה ובכלי המדיה והניו-מדיה כדי לאתר ולהציג לילדים את השירים בגן? (2) מהם השיקולים המלווים את בחירת רפרטואר השירים של גננות

חרדיות העובדות בגנים ממלכתיים; (3) מהם הקונפליקטים העולים בקרב גננות חרדיות העובדות בגני ילדים ממלכתיים בהתייחס לבחירת רפרטואר השירים וכיצד הם נפתרים?

### מתודולוגיה

#### אוכלוסיית המחקר

אוכלוסיית המחקר כללה 18 גננות חרדיות המשייכות עצמן למגוון חצרות/פלגים/אדמו"ריות חרדים (חב"ד, חסידים, ליטאים, ש"ס) ומלמדות בגני ילדים ממלכתיים שאינם דתיים. הבחירה בסתירה מובהקת בין המגזר האמוני שאליו משתייכות הגננות לזרם החינוך של הגנים נעשתה כדי לבדוק את הקונפליקטים ואת הפשרות העולים מהשוני של ההגדרה העצמית-דתית-חרדית של הגננות, לחוויות שהן פוגשות במסגרת התעסוקתית החינוכית-חילונית שערכיה שונים מהמוכר להן. כל הגננות היו בעלות תואר אקדמי ראשון. גילן הממוצע היה 36.1 שנים, כשטווח הגילים הוא 29–50 שנים (ס"ת 6.14). הוותק הממוצע היה 12.5 שנים, כשטווח היה 8–20 שנות ותק (ס"ת 4.68). שש גננות עבדו בגני חובה (גילים 5–6), שמונה בגני טרום-חובה (גילים 4–5), וארבע בגני טרום-טרום-חובה (גילים 3–4). הגנים שבהם עבדו הגננות היו ממוקמים ביישובים שונים: פתח-תקווה, רמת-גן, גבעתיים, הרצליה, יבנה, גדרה, ראשון-לציון, רחובות, רעננה, כפר סבא, נתניה וגדרה.

#### כלי המחקר

מדריך ריאיון חצי מובנה – ריאיון חצי מובנה כולל מערך של שאלות מוכנות מראש, אך גמיש ונתון לשינויים כדי להתחקות אחר החוויה ואחר נקודת המבט הסובייקטיבית של המראיין (McIntosh & Morse, 2015). השאלות המובנות במדריך הריאיון נסמכו על מחקרים קודמים (גייגר, 2015, 2018; סולקין, 2024, סולקין ואחרים, 2024, סולקין, התקבל), והורכבו כסעיפים שהתייחסו לקטגוריות הידע האלה: (1) רקע סוציו-דמוגרפי על אודות הגננת; (2) מקורות הידע של הגננות ביחס לשירים ועד כמה ובאיזה אופן הן נעזרות בטכנולוגיה ובכלי המדיה והניו-מדיה כדי לאתר ולהציג לילדים את השירים בגן; (3) השיקולים המלווים את בחירת רפרטואר השירים; (4) קונפליקטים, אתגרים ופשרות המאפיינים את עבודתן בהתייחס לבחירת רפרטואר השירים (שאלות מדריך הריאיון מצורפות בנספח).

### הליך המחקר

בין החודשים ינואר–מרץ 2024 נעשתה פנייה לגגנות באמצעות הפצת קול קורא ברשתות החברתיות ופנייה באמצעות מעגלים משניים בשיטת מדגם נוחות ו- "כדור שלג". גגנות שהסכימו להתראיין שלחו לחוקרת את מספר הטלפון שלהן, ולאחר שיחה טלפונית מקדימה, אם הביעו רצון להשתתף במחקר, נקבע איתן מועד לריאיון אישי. הראיונות התקיימו במהלך חודשים אפריל–מאי 2024 באמצעות זום. כל ריאיון ארך כשעה. הבחירה בזום ככלי לביצוע הראיונות הייתה בשל גמישות הזמן שמפגש מקוון מאפשר מבחינת לוח הזמנים של הגגנות אשר מחויבות לעבודה בשעות הבוקר, והצורך שלהן להתפנות לענייני משפחה וסידורי בית לאחר העבודה. הראיונות הוקלטו בידיעת המראיינות (הקלטת שמע בלבד). מתוך 24 גגנות שהסכימו להשתתף במחקר, התבצעו בפועל ראיונות עם 18 מהן לאחר שחלק מהמפגשים בוטלו מסיבות שונות.

### היבטים אתיים

טרם תחילת המחקר התקבל אישור מוועדת האתיקה של המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון. הגגנות קיבלו הסבר על המחקר ומטרותיו והוסבר להן כי הן נשאלות אודות השימוש שלהן במוזיקה ובשירים בגן הילדים שבו הם עובדות. הגגנות הביעו את נכונותן ואת הסכמתן להשתתף בו על ידי חתימה על טופס הסכמה מדעת. כדי לשמור על אנונימיות המשתתפות הושמטו שמותיהן מהציטוטים.

### ניתוח הנתונים

בתום איסוף הנתונים עברו הראיונות ניתוח תוכן על פי השיטה האיכותנית, כאשר האוכלוסייה הנחקרת היא קבוצה של יחידים שיש להם מאפיינים משותפים, והם מכירים היטב את התופעה שהיא הנושא הנחקר ונכונים לחשוף מידע הקשור בה לתועלת המחקר (פרידמן, 2020). ניתוח הנתונים האיכותניים נעשה באמצעות קידוד פתוח, קטגוריזציה ומיפוי (שקדי, 2003) זאת כדי לגלות ולחשוף את הרעיונות ואת התמות העולים מדברי הגגנות ולעמוד על מאפיינים דומים ושונים המעידים על תפיסות הגגנות בנוגע לשאלות המחקר. הניתוח לווה בבחירה של היגדים המתייחסים לשאלות המחקר, חלוקתם לקריטריונים ושיוכם לקטגוריות. ההיגדים מובאים להלן בפרק הממצאים.

### ממצאים

לאחר קריאה כוללת של כל הראיונות ובחינת הנתונים חולצו מהראיונות ארבע תמות מרכזיות: (1) מקורות המידע והנגישות לחומרים פדגוגיים ומוזיקליים; (2) השיקולים המלווים את בחירת רפרטואר השירים; (3) קונפליקטים, אתגרים ופשרות המאפיינים את עבודתן בהתייחס לבחירת רפרטואר השירים; (4) חשיפה לתרבות עברית חוץ מגזרית.

#### תמה ראשונה: "בהתחלה נתתי לסייעת להעביר את המפגש כדי לראות מה

##### היא עושה" – מקורות המידע והנגישות לחומרים פדגוגיים ומוזיקליים

כלל המרואיינות היו צריכות לבצע תהליך של למידה ורכישת ידע פדגוגי ומוזיקלי שלא היה מוכר להן בשל שוני מהותי ברפרטואר השיר הרווח בקהילה ממנה הן מגיעות לרפרטואר החילוני. לפיכך, תמה זו מקושרת לאופנים שבאמצעותם גננות חרדיות נגישות ומגישות את חומרי העבודה בכלל ובעיקר את חומרי העבודה המוזיקליים לגן חילוני, וכל זאת בהתייחס לשני פרמטרים מרכזיים: הנושא הלימודי בגן והאמצעים הזמינים להגעה לידע. התמה מחולקת לשתי קטגוריות: (א) אמצעים מסורתיים; (ב) אמצעים טכנולוגיים. הגננות ציינו שהכניסה לשדה החינוכי החילוני לוותה בתחושות של צורך ברכישת ידע קונקרטי של תוכן שיתאים למסגרת החילונית ובאי ביטחון לגבי מידת הידע שלהן ויכולתן להתאים את בחירותיהן לאוכלוסייה. לכך התלוו תחושות של הצפה בחומר ובתכנים חדשים אשר מצריכים להשלים פערים, אף על פי שהן הגיעו לעבודה בגן חילוני אחרי מספר שנות ותק בגנים שאינם חילוניים.

#### קטגוריה ראשונה: "הייתי לוקחת מהסייעת או המורה למוזיקה או מתייעצת עם

##### חברות" – אמצעים מסורתיים

המרואיינות הציגו את תהליך רכישת הידע כתהליך המתחיל מהגורם האנושי והסביבתי. התכנים וחומרי העבודה הנמצאים בגן, בדרך כלל אינם כוללים גם חומרים מוזיקליים ושירים היות שאין בגנים החילוניים כמעט אמצעים של השמעת מוזיקה באמצעות דיסקים. לכן עיקר ההכנה של הגננות נסמכה על קיום שיח עם חברות למקצוע חרדיות העובדות בגנים חילוניים כקבוצת שוות, ועל תמיכה של הסייעת בגנים שבהן הן עובדות כקבוצת השוואה ומקור מנוסה לידע. בכל הראיונות מופיעה התייחסות לתחילת העבודה בגן החילוני כאתגר משמעותי

שבצידו צורך בהסתגלות ובתחושת חוסר ביטחון בידע האישי, אך צוין גם שככל שהוותק בעבודה בגן החילוני עולה התפוגגו התחושות הללו. היגדים שעלו בהקשר זה היו:

דבר ראשון כשהגעתי לגן חיפשתי מה יש [...] ספרים [...] דיסקים [...] חומרים. דיסקים לא היו בכלל – זה שונה מאצלנו שאת שומרת על החומר שלך ויש גם מערכת בגן של השמעה של דיסקים. בגן החילוני לא בכלל. אז בעיקר הסתכלתי על הספרים אבל שירים זה כבר מהסייעת; בהתחלה נתתי לסייעת להעביר את המפגש כדי לראות מה היא עושה וכתבתי ולמדתי את זה עם שירי הבוקר ומה שהילדים מכירים ואוהבים [...] לאט לאט הרגשתי גם בטחון להביא את עצמי לזה; ואיני הייתי לחוצה בהתחלה (צוחקת) דיברתי עם חברות שלי שגם מלמדות בחילוני ושאלתי מה לעשות ואיך [...] לא הבנתי בכלל שמה שאני חושבת זה אחר [...] אין 'פרשה' (פרשת שבוע) 'אין מודה אני' ואין דברים שאני רגילה כמו 'פוקח עיוורים' (שיר בוקר דתי). אז ביקשתי ושלחו לי שירים של הבוקר שיתאימו. מזל ששלחו ולא רק נתנו לי שם. מסתבר שיש גם שירים עם אותו שם שאם הייתי משתמשת בהם אז היה נהיה בלגן עם ההורים כי זה שירים שלא מתאימים לחילונים – יש כזה שמש צהובה של חילונים (שיר של מירב האוסמן) ושמש צהובה של דתיים (שיר ילדים דתי הכולל תוכן אמוני), ואם לא הייתי מקבלת את השיר מחברה היה נהיה בלגן.

**קטגוריה שנייה: "כשלא היה לי טלפון חכם אז השתמשתי בטלפון של הסייעת" –**

#### **אמצעים טכנולוגיים**

כל הגננות דיווחו שהן מכינות את עצמן לעבודה על ידי שימוש בטכנולוגיה ובאמצעי הניו-מדיה למציאת חומרי עבודה לגן ולהשמעת שירים. האמצעי המרכזי שעלה אצל כולן היה יוטיוב. נוסף על כך עלה שהן מקיימות שגרת שימוש במדיה החדשה לצורך ניהול התוכן הפדגוגי של הגן באופן כללי, ולשם שימוש במוזיקה ובשירים בפרט. הראיונות מעלים כי הגננות עברו תהליך של היפתחות לשימוש התדיר בניו-מדיה לצורך ההכנות והבאת תוכן לגן באמצעי הניו מדיה. כמו כן עולה עוד שהתהליך היה הדרגתי וכלל התחלה של הסתמכות על אמצעי המדיה שקיימים בגן – טאבלט למטרות חינוך והטלפון החכם של הסייעת, ומעבר לשימוש שלהן בטלפון חכם שבבעלותן שמותקנות בו תוכנות סינון תכנים, אך מאפשר גלישה ביוטיוב,

בווטסאפ, בפייסבוק ובגוגל. השימוש בטלפון החכם מאפשר להן גם חיפוש עצמי של תכנים, הצגתם והשמעתם בגן, וגם התעדכנות והשתתפות בקבוצות ייעודיות של קהילות חינוכיות בפייסבוק ובווטסאפ. מעניין לציין שהראיונות מעלים כי השימוש בטלפון החכם מביא איתו גם שיח ביקורתי על זמינות תכנים בעייתיים בניו-מדיה וגם התבוננות ביקורתית פנימה אל הנורמות הנהוגות במגזר החרדי והאופן שבו מודדים במגזר ערכיות ביחס למידות ולעבודת הגננת. היגדים שעלו בהקשר זה היו:

כשהתחלתי את העבודה בגן אז הייתי עם טלפון כשר, הכי פשוט [...] כשלא היה לי טלפון חכם אז השתמשתי בטלפון של הסייעת [...] עם הזמן כבר הכרתי וראיתי ממנה איך לחפש ומה מקובל, והחלטתי שאני יכולה לסמוך על עצמי גם בחיפוש וגם בהשמרות [...] כי יש בטלפונים האלה הרבה סכנה ודברים שהשם ישמור [...] ככה קופצים לך סתם. קניתי כזה ושמוני עליו הגנות וסינון שעדיין מאפשר לי למצוא ולהשמיע מה שאני רוצה וצריכה בגן [...] אני עדיין צריכה לשמור כי הסינון לא מאה, אחרת הוא גם לא נותן לי להגיע לשירים ממש בסדר של ילדים, ואני צריכה לשים לב;

יש לי טלפון שמאפשר למצוא שירים ולגלוש כבר כמה שנים [...] שאני [...] התחלתי עם טלפון שלא היה אפשר והבנתי והרגשתי שזה שאני שומרת זה ממש להיות חזקה [...] עם הזמן ראיתי שאני רוצה להכין את מה שאני מביאה לגן מראש ולא יכולה לסמוך רק על לחפש את השיר הזה או פעילות בטאבלט של הגן שלא תמיד עובד ולא תמיד יש סוללה או בטלפון של הסייעת [...] וחשבתי שזה נכון להשתמש בכזה טלפון וזה נוח ולא זמין ככה לילדים בבית כמו מחשב או טאבלט בית – זה אצלי בתיק ואני אחראית עליו ויכולה לבחור ולהכין מראש וגם לבדוק מה נכון לי [...] הבאנו לי טלפון חכם וזה נוח מאוד. אני בקבוצות של גננות. אפילו פתחתי פייסבוק ואני מסתכלת שם וביוטיוב על מה יתאים לנושא של הגן. זה [...] גורם לי להרגיש יותר חזקה כי עכשיו באחריות שלי לא להיחשף ושלא יגיע לילדים שלי או של הגן מה שלא מתאים ואני מקפידה;

יש מן דיבור כזה שגננות חרדיות לא משתמשות בכלל ביוטיוב ובדברים שמגיעים ממקור של [...] כמו לחפש ביוטיוב וגוגל או שהן לא בקבוצות. זה מצחיק אותי כי זה מראה כמה חשוב לאנשים יותר מה יגידו עליהם [...]. למשל יש גננות שמציגות את עצמן הכי צדיקות ויראות שמים שכאילו לא

ישתמשו ביוטיוב בחיים [...] יש כזה דיבור על בני ברק ששם יש הקפדה ממש [...], אבל חרדים זה לא רק דבר אחד, יש הכל [...]. אולי באמת בבני ברק בגנים שאין בהם מחשבים או טאבלטים וזה גננות ותיקות שאספו שירים שנים. אבל מי שיותר מודרנית – ובטח אם עובדת לא בתוך המגזר ברור שמשמשת ביוטיוב ושיש לה נגישות לחומרים ממקורות של רשתות ווטסאפ. הכל שם – גם דברים של חרדים ובטח לגן שלא חרדי אני מוצאת שם [...] זה נראה לי לא להגיד אמת ואני אומרת אמת – אז שתדעי שכל מי שאני מכירה חרדית משתמשת בזה (יוטיוב ותוכן של ניו-מדיה) ובטח גננות שעובדות מחוץ למגזר ולדעתי – בלי לשון הרע, גם בתוך.

**תמה שנייה: "אני מחפשת ומקשיבה לבדוק מה יש בפנים גם במילים" –**

#### **השיקולים המלווים את בחירת רפרטואר השירים**

תמה זו קשורה לשיקולים המלווים את הגננות החרדיות בבחירת רפרטואר השירים שבהם הן משתמשות בגן החילוני. התמה נחלקת לשתי קטגוריות: (א) ניהול סדר היום הפדגוגי – אקדמי של הגן; (ב) הכנסת שירים שיש להם קשר לזהות יהודית, ללא יצירת קונפליקטים עם ההורים החילונים.

**קטגוריה ראשונה: "אני בוחרת קטעים לפי הנושא הלימודי של הגן או משהו**

**שחשוב לי להביא" – ניהול סדר היום הפדגוגי-אקדמי של הגן**

כלל המרואיינות דיווחו כי השיקולים לבחירת השירים לגן נוגעים לסדר היום הפדגוגי-אקדמי שאותו הן מנהלות יחד עם בקרת איכות שעליה הן מקפידות בהתייחס לטקסטים, שלא יכללו מילים שהן תופסות אותן כלא הולמות את הערכים של הילדים הצעירים. מבחינתן השייכות של הילדים לקהילה חילונית אינה מפחיתה ממידת האחריות שיש להן ביחס לתוכני השירים שאליהם חשופים הילדים. נוסף לכך, הגננות היו צריכות לרכוש ידע רפרטוארי חדש שיתאים לערכים ולתוכנית העבודה המקובלת בגני ילדים חילוניים תוך ויתור על שירים ותכנים המשלבים אלמנטים אמוניים (תפילות, תוכן על אודות פרשת השבוע וכד'). היגדים שעלו בהקשר זה היו:

שירים? המעבר לגן החילוני היה [...] הייתי צריכה ללמוד המון דברים חדשים. מעבר להסתגלות להתנהגויות, ללבוש ולדיבור זה גם דברים שכאילו מהתחלה. בשירים זה למשל שירי הבוקר שאין תפילה או אין

להזכיר את השם [...] שירים שיש בהם בעיקר כיף ולקום מהמיטה ושמש ואור. יש לנו (החרדים) שיר של גם וגם – בוקר טוב שגם יש בו התייחסות להשם ובגן החילוני זה בלתי אפשרי להשתמש בהם, זה יעשה קושי עם ההורים. אז למדתי שירי הבוקר זה רק דוגמה – הייתי צריכה להכיר כל דבר כמעט;

”אני מכירה עוד ועוד שירים חדשים כי זה כמו אופנה של מה עכשיו מקובל, ואני מבינה שצריך להתאים לזה. אבל יש לי כללי ברזל גם מה לא נכנס לגן אפילו אם זה הכי של עכשיו והילדים מאוד אוהבים [...] אני לא מכניסה אם יש בזה דברים ומילים שלא נראה לי מתאים [...] הם באים ואומרים ש[...] תשימי את זה וזה ומכירים מהבית – וכאן גבולות. חד משמעי מה שלא מתאים לדעתי לא ייכנס – הם אוהבים כל מיני שירים של מבוגרים כמו [...] נועה קירל – היה אופנה של יוניקורן ואופנה של פנתרה – לא ולא! לא ייכנס. גם בשירים של ילדים – אם המילים [...] בלי לפגוע [...] טיפשות או לא נקיות לא ייכנס לגן ולא משנה כמה זה מקובל. אני יודעת שבגנים אחרים זה נכנס אפילו כל יום בשביל כיף – אצלי לא. כי זה נפש של ילד – לא קשור הדתיות;”

”אני בוחרת קטעים לפי הנושא הלימודי של הגן או משהו שחשוב לי להביא. אני מחפשת ומקשיבה לבדוק מה יש בפנים גם במילים – שיהיה מסר חיובי שלא רק מציג את הנושא וגם שתהיה נגיעה לדברים שחשוב שילד יקבל וילמד כמו ערכים טובים, התנהגות נכונה ואם אפשר גם שיהיה קשר למשהו שאני מאמינה בו.

**קטגוריה שנייה: “כולם יודעים שבגן של שפרה כיש שמחה אז שרים הבה נגילה”**

**הכנסת שירים שיש להם קשר לזהות יהודית ללא יצירת קונפליקטים עם ההורים**

#### **החילונים**

מהרציונות עלה שהגננות בוחרות בשירים ספציפיים כאלטרנטיבה מכובדת להנכיח בגן בצורה עדינה זהות יהודית, מבלי לעורר טענות על הדתה. הן עושות זאת על ידי הוספת שירים שיש בהם הקשר יהודי ערכי או מסורתי מרומז שמקובל באופן נרחב גם בקרב הורים חילונים, ולכן אינו גורם לקונפליקטים. בחירתן נעה על הציר שבין שירי ילדים מהקלאסיקה הישראלית שיש בהם אזכור להקשר דתי-יהודי, שירים הנחשבים כעממיים במסורת ישראל, או שירים עכשוויים של אומנים מהקונצנזוס של הפלייליסט הישראלי. היגדים שעלו בהקשר זה היו:

בחורף שיר ש[...] גשם גשם נאנח שדה מחום (תפילת הגשם' של לוי קיפניס), שגם המילים שלו יפות וגם מוזכר בו שהגן מתפלל וגם מבקשים מאל שמים שייתן לארץ מים – זה למשל שיר שמאוד מתאים מבחינתי [...] כי [...] יש בו שפה טובה וגם מנהגים טובים ;

בפורים יש שיר של 'חג פורים חג פורים חג גדול ליהודים' (חג פורים' של לוי קיפניס) שכולם שרים במקום יהודים ילדים [...] אז אני מקפידה ואומרת תמיד לילדים שאלה המילים של השיר באמת כי זה חג של יהודים ; בגן שלי אני מכניסה שירים של מסורת שטוב לכולם איתם ולא מפריע להורים להפך הם מרגישים שזה טוב שהילדים מתחברים לשירים של פעם שמבחינתם [...] ככה טוב. כולם יודעים שבגן של שפרה (שם בדוי) כשיש שמחה אז שרים 'הבה נגילה' ורוקדים במעגלים ובקבלת שבת יש 'עושה שלום במרומיו' לי זה מביא נחת כי זה שירים שמרגישים לי בית שלי ו[...] מסורת, לילדים שמח וקשר לזה שהם מכירים גם דברים שממש יהודים ולהורים זה בסדר ;

"הילדים אוהבים גם מוזיקה של מבוגרים ואצל החילונים יש הרבה שירים שאוזן של ילד לא כדאי שזה יגיע אליה [...] איזה מילים [...] גם בלי שלא צנוע הכל אני אני אני וחיצוניות והבל. אבל בגנים של חילונים זה מקובל גם לשים כאלה מוזיקות שיהיה להם לקפוץ וקוראים לזה מסיבה בגן, או בחצר שמים מוזיקה שיוציאו אנרגיה [...]. אני לא נלחמת, אלא מביאה שירים של מבוגרים שיש בהם גם מסר טוב ומילים שלא מקלקלות [...] במזל בשנים האחרונות זה גם אופנה שמתאימה לכולם – למשל חנן בן ארי כולם שרים ואוהבים ובגן שלי הוא [...] עושה לי טוב וילדים טוב [...] כל מי שאני מכירה כמוני משתמשת ככה [...] יש גם שירים של ישי ריבו – זה לא שלנו החסידים, אבל זה שזה אופנתי וגם ברדיו ככה גם להורים טוב.

**תמה שלישית: "מה לא טוב בזה? אלו ערכים של להיות טוב לאחר ולא לבזבז" ביקורתיות, קונפליקטים ופשרות המאפיינים את עבודתן בהתייחס לבחירת רפרטואר השירים**

תמה זו מציגה את הקשיים ואת הקונפליקטים המלווים את הגננות החרדיות בבחירת רפרטואר השירים שבהם הן משתמשות בגן החילוני ולעיצוב התפריט

המוזיקלי-שירי בגנים שבהם הן מחנכות. התמה נחלקת לשתי קטגוריות: (א) ביקורתיות; (ב) קונפליקטים ופשרות.

#### קטגוריה ראשונה: "מה לומדים מזה?" – ביקורתיות ביחס לשירים

מהראיונות עלה שלגננות החרדיות ביקורת כלפי רפרטואר השירים המושמע בגנים החילוניים. הביקורת נוגעת לשני היבטים: (א) אי שימוש בשירים שמאפיינים לדעתן אורח חיים יהודי אלמנטרי כגון: שירת 'מודה אני לפניך', 'אדון עולם' וכד', והמסרים השטחיים (לכאורה) בשירים שאינם מקנים ידע שקשור גם ליהדות, ואינם מקדמים התנהגויות או ערכים שנתפסים בעיניהן כרצויים בחינוך לגיל הרך; (ב) שירים שלא משולבים בהם היגדים שמבחינתן קשורים ליהדות, אלא היגדים של חולין. היגדים שעלו בהקשר זה היו:

אחד הדברים שהיו לי הכי קשים בתחילת העבודה זה [...]. לא הבנתי למה אין 'מודה אני' בגן, למה לא שרים, ואיך שירים כאלה שאני יודעת שילדים מאוד אוהבים כמו 'אדון עולם' לא [...] אי אפשר לשיר כשבעצם זה ממש הבסיס של ילד יהודי. [...] הם אפילו לא 'שמע ישראל' [...] אני עדיין לא מבינה איך להורים אין רצון לזה;

נכון יש שירים נחמדים עם מנגינות טובות ונעימות אבל חסר ה[...]. על דברים שילד יהודי צריך לדעת כבסיס [...] למשל 'טוב לי תורת פיך' אני מבינה שזה אולי לא מה שהורים חילונים מרגישים [...], אבל משהו כמו 'אמא נתנה לי מטבע של עשר אגורות' [...] מה לא טוב בזה? אלו ערכים של להיות טוב לאחר ולא לבזבז;

'יש שירים של ילדים שמאוד מקובלים וזה שהילדים החילונים מאוד אוהבים [...], חרדים לא מכירים כמו 'אני אוהב שוקולד' או 'הילדה הכי יפה בגן' (שירים מתוך 'הכבש השישה-עשר') שאני לא מבינה חוץ מזה שזה נעים לאוזן [...]. מה הם רוצים להגיד? [...] למה זה חשוב שהילד ילמד וישמע דברים כמו 'הכי אני אוהב אותי' [...] או 'להסתכל על יופי של ילדה?'; אני אתן לך דוגמה [...] יש שיר שכולם מכירים 'איפה האגודלי' – אז בגן החילוני שרים: 'מה שלומך הבוקר, טוב תודה בסדר' למה לא לשיר: 'ברוך השם בסדר?'; 'מפריע לי שהחילונים מתעקשים על להעלים את הקשר להיות יהודי [...] למשל בקבלת שבת שרים בגן החילוני 'מחר שבת מחר שבת

שבת מנוחה' (בהתייחס לשיר: 'היום יום שישי של אברהם קצנלסון) [...]  
למה לא ישבת קודש'?

**קטגוריה שנייה: "אני משמיעה אותו ביום שישי כחלק מהאווירה אף על פי שזה צורם" – קונפליקטים ופשרות**

מהראיונות עלה שהגננות פוגשות שירי ילדים שהטקסט שלהם גורם להן לתחושת אי נוחות בשל הסתירה בין הערכים ותפיסת העולם המאפיינת אותן לערכים ולתפיסת העולם המוצגים בשירים. בהינתן מצבים כאלה הן מתמודדות עם שאלות חינוכיות-ערכיות של התנגשות בין הערכים הדתיים-שמרניים המאפיינים את הקהילה שאלה הן משתייכות לערכים הליברליים-ציוניים-חילוניים בקהילה שבה הן עובדות כמחנכות. הסוגיה בולטת בעיקר בהתייחס לחגים ומועדי ישראל ולמסרים שבשירים שמקדמים תפיסות ציוניות כמו הדגשת בר-כוכב לעומת רבי שמעון בר-יוחאי בל"ג בעומר; הדגשת הביכורים ומחיקת מתן תורה בשבועות וכד'. עוד עולה מהראיונות, על אף שהגננות מודעות להבדלים בתפיסות העולם ועל אף שהשירים מייצגים תפיסות שונות ומנוגדות לערכיהן הן בוחרות להשמיע אותם בגן, ולהשתמש בהם בשל ההתאמה של השירים הללו לקהילת הגן. באופן זה ניתן לראות את בחירותיהן כפשרה מודעת הנובעת מהחלטה תעסוקתית המכבדת את קהילת המקום, אך גם כפשרה שנובעת מהבנתן את המשמעות של בחירה בשירים שהמסר שלהם יכול להיתפס כקריאת תיגר על ערכי הקהילה החילונית שבה הן עובדות, ולהביא לקונפליקט עם ההורים שיטענו להדתה, ובכך להקשות על התנהלותן, ואף לגרום להן לאובדן מקום העבודה. היגדים שעלו בהקשר זה היו: יש את השיר של 'בר-כוכב הוא היה גיבור' שהילדים מאוד מאוד אוהבים בל"ג בעומר [...] (השיר 'בר-כוכב' שכתב לוי קיפניס) אצלנו זה על רבי שמעון הצדיק [...] אני יודעת שזה הס מלהזכיר את רבי שמעון בגן שלי – הילדים בכלל לא מכירים אותו, ואם אני אביא אותו אז יהיה הרבה כעס"; "בשבועות בגן החילוני זה הכל מעדני חלב, גבינות, לבוש לבן [...] ביכורים. בכלל לא מזכירה את מתן תורה [...] פעם ניסיתי והבאתי של ממש נחמד חשבתי שיהיה בסדר כי זה גם וגם [...] אבל לא [...] אולי זה כי אני חרדית [...] אז ההורים ישר קישרו את זה להדתה [...] לא מסתבכת [...] אחרי ההערות אז אני נשארת במה שמקובל;

יש שיר 'שבת בבוקר יום יפה, אמא שותה המון קפה, אבא קורא המון עיתון, ולי יקנו המון בלון' (השיר 'שבת בבוקר' שכתבה תרצה אתר) [...] היום פחות מפריע לי אני משמיעה אותו ביום שישי כחלק מהאווירה למרות שזה צורם"; "אוי [...] תשמעי [...] יש לי בגן הורים של [...] כל מיני משפחות ואני [...] הביאו לי שיר כזה רק צריך אהבה (השיר 'רק צריך אהבה' של עופרה ועידן) ואמרו שאני אראה לילדים ביום המשפחה ומה אני אגיד לך [...] אבא ואבא, אמא ואמא איי [...] ובכל זאת השמעתי למרות שזה היה לי לא קל [...].

### תמה רביעית: "לפני שעבדתי בגן חילוני לא ידעתי מי זה לוי קיפניס"

#### חשיפה לתרבות עברית חוץ מגזרית

תמה זו קשורה להיכרות של הגננות עם נכסי צאן ברזל ויוצרי מופת של התרבות העברית הלא-דתית באמצעות המפגש שלהן עם שירי ילדים שמהווים חלק משמעותי מרפרטואר השירים המקובל בגנים חילוניים. למעשה באמצעות עבודתן פוגשות הגננות את התרבות העברית-ציונית ואת מסריה, וכך הן נחשפות ליוצרי מופת וליצירה ספרותית-מוזיקלית, אשר מרחיבה את ידיעותיהן ומקנה להן שפה תרבותית משותפת עם הקהילה החילונית. היגדים שעלו בהקשר זה היו:

לפני שעבדתי בגן חילוני לא ידעתי מי זה לוי קיפניס – בגלל שאני בודקת את השירים ראיתי שיש לו המון יצירה [...] הרבה מהשירים שאני מביאה לגן זה ממנו [...] וקראתי עליו קצת [...] מסתבר שהוא כתב כל כך הרבה ולילדים [...] וגם ספרים טובים;

הכרתי בגן שיר [...] 'שורם זורים' ('הסבון בכה מאוד' שכתבה מרים ילן-שטקליס) [...] הילדים שרים את זה, וזה לניקיון [...] אהבתי אז חיפשתי עוד שירים של המחברת מצאתי שיר שאהבתי על 'בובה זהבה' וגם אחד ממש עצוב על דני (השיר 'דני גיבור') [...] אני לא אביא כזה שיר לילדים כי הוא ממש עצוב אבל התרגשתי לשמוע אותו;

יש את דתיה בן דור – השירים שלה ממש נחמדים וחלק גם מצחיקים או לימודיים בצורה נעימה [...] אחד מאלה שאני מלמדת ואוהבת [...] 'אני נשאר אני' שמלמד על לקבל את עצמי וזה יפה גם לילדים.

### דיון ומסקנות

המחקר הנוכחי התמקד בבחינת ההיבטים המשפיעים על בחירת רפרטואר השירים בגני ילדים ממלכתיים חילוניים שבהם מלמדות גננות חרדיות, ובדק את הקונפליקטים, את הפשרות, את אסטרטגיות הסינון ואת הבחירה של גננות אלה בהקשר זה. המחקר כלל ראיונות עם 18 גננות, והוא נועד לבדוק את האמצעים, את הפרקטיקות ואת השיקולים המלווים אותן בבחירת רפרטואר השירים בגן החילוני, ולהצביע על האתגרים, על הקונפליקטים ועל אסטרטגיות ההתמודדות שלהן העולים מהשוני בין שתי הקהילות – זו שבה הן חיות, וזו שבה הן עובדות כמחנכות.

ממצאי המחקר מראים שהגננות משתמשות בשיטות מגוונות לרכישת ידע פדגוגי ומוזיקלי. התהליך כולל הסתמכות על אמצעים מסורתיים כמו ייעוץ עם סייעות וחברות למקצוע, לצד שימוש בטכנולוגיה, כגון יוטיוב ופלטפורמות נוספות. ממצאים אלה תואמים את ממצאיה של סולקין (2024), שהראתה שחלק מהגננות החרדיות מוכנות לשלב שימוש בטכנולוגיה כדי להביא לגן חומרי לימוד מוזיקליים עדכניים. ממצאי המחקר הנוכחי מדגישים את תהליך הלמידה ואת ההתאמה שעוברות הגננות החרדיות בבואן לעבוד בגני ילדים חילוניים. נראה שהתהליך מאופיין בהדרגתיות בהקשר של רכישת הרפרטואר ומוכנות להשתמש בעזרים טכנולוגיים עדכניים כדי להביא ידע רפרטוארי רלוונטי לגן. התהליך מתחיל דרך עזרי משנה מתווכים, כגון הטלפון הנייד של הסייעות ומכשירים טכנולוגיים הקיימים בגן ומתקדם אל רכישה ושימוש עצמי בסמארטפון שמאפשר לגננות נגישות לחומרים כחלק מההכנה שלהן את המפגש עם הילדים בהשמעת שירים. ניתן לומר שהצורך להשמיע שירים בגן החילוני כחלק משגרת היום מביא את הגננות החרדיות להשתמש בכלי המדיה החדשים וחושף אותן למידע שלא תמיד מקובל בקהילות המקור שלהן, ומצדד בשימוש בטלפונים פשוטים. (פרידמן, 2020). מעניין לציין שיחד עם השימוש הגובר בטכנולוגיה הציגו הגננות ביקורתיות כלפי התכנים המוצגים במדיה, והצורך לסנן אותם ולהישמר מפניהם, וכל זאת בשל תחושת הזהות הדתית שלהן. ממצאים אלה תואמים את מחקרה של מילצקי (2016) ומראים כי נשים חרדיות העובדות מחוץ למגזר מצליחות לקיים שימוש גובר בטכנולוגיה בשילוב עם הערכים הדתיים. יחד עם זאת הראיונות מעלים שהביקורת אינה רק כלפי חוץ, ושהמציאות של העבודה מחוץ למגזר המביאה את הגננות לשימוש מושכל בטכנולוגיה, מביאה גם לביקורות כלפי השיח הלא מדויק

המוצג כלפי חוץ במגזר החרדי הכולל התכחשות לשימוש הרווח בטכנולוגיה במכשירי טלפון חכמים וברשתות חברתיות; זאת כדי להציג חזות המיישרת קו עם הנחיות שמרניות. נראה כי עצם התעסוקה מחוץ למגזר מאפשרת חירות מחשבתית וזוויות הסתכלות אשר תלויים פחות בהכתבת הנורמות הקהילתיות השמרניות. ממצאים אלה תואמים את מחקרה של סולקין (התקבל) אשר הראתה שגננות חרדיות הבוחרות לעבוד בגנים חילוניים מבקרות הרגלים של התנהלות הנוגעים לדפוסי ההעסקה במגזר החרדי.

עוד מראים ממצאי המחקר כי בדומה למחקרים קודמים (גייגר, 2018) השיקולים הראשוניים של הגננות הינם ניהול סדר היום הפדגוגי והעברת מסרים לימודיים וערכיים. וכן העובדה שהן נשארות נאמנות לערכים המקובלים בקהילה השמרנית שממנה הן מגיעות, והניסיון להקפיד על שירים שבהם "השפה נקייה" וערכיהם תואמים את תפיסת עולמן (סולקין ואחרים, 2024; סולקין, 2024). דבר נוסף שמלמד המחקר הוא ההתמודדות של הגננות בביקורת העצמית והסביבתית של פרטואר השירים. הקונפליקטים עולים במיוחד במצבים שבהם השירים מתנגשים עם ערכיהן הדתיים. למרות זאת, הן נוקטות גישה פרגמטית, משמיעות שירים שיכולים להיתפס כמתאימים לקהילת הגן החילוני ומבצעות פשרות מודעות, זאת כדי לשמור על מערכת יחסים תקינה עם ההורים החילונים. לשם כך הן נוקטות שלוש אסטרטגיות: (1) מחיקה – הימנעות משימוש בשירים בעלי תוכן שיכול להיתפס כהדתה על ידי ההורים, גם אם שירים אלה תואמים את תפיסת עולמן, את זיכרונות הילדות ואת הידע הקודם שלהן; (2) פשרה – שימוש בשירים המקובלים בקהילה החילונית גם אם אלה מנוגדים לתפיסת העולם שלהן ולאתוס האמוני שלהן; (3) טשטוש – בחירת שירים בעלי הקשר ומסר יהודי אשר מקובלים על ההורים החילונים, ומתקבלים על ידם ללא ביקורת ומאבק.

האסטרטגיה השלישית מאפשרת להן להנכיח את הזהות היהודית דתית שלהן בצורה שאינה קוראת תיגר על הערכים החילוניים של ההורים ולחוש שהן מביאות היבט חשוב של זהותן אל מרחב התעסוקה שלהן. מחיקה סגנונית הינה תהליך שמתרחש כחלק מניסיון ליצור לגיטימציה לתפיסות תרבותיות שאינן הגמוניות (קפלן, 2011). נראה שבדומה לתהליכים תרבותיים נוספים שעברו על בחירות רפרטואריות בזמר העברי (שם) בחירותיהן הרפרטואריות-שיריות של הגננות החרדיות מייצגות גמישות סגנונית וממזגות בין העולמות תכנים שמכבדים את הקהילה שבה הן עובדות, ובו בזמן מאפשרים ייצוג גם לזהותן האמונית והערכית.

הגננות החרדיות אינן מוחקות את זהותן, אלא יוצרות סוג של עמעום המבטל את האיום בהדתה ומאפשר להן להתמקד בהוראה ולא להיכנס לעימותים. הבחירות הללו מתקיימות תוך ניהול שיח פנימי של הגננות בין לבין עצמן ומלווה בביקורת שאינה מבוטאת כלפי חוץ ביחס לערכים המועברים בשירי הילדים החילוניים בהקשר של אי שימוש בשירים להנחלת ידע ותחושות שייכות ליהדות. למעשה בכך ניתן לראות כי הגננות החרדיות מחזיקות בתפיסות המדגישות אינדוקטרינציה המקובלת במגזר הדתי והחרדי באמצעות חומרים פדגוגיים, כלומר, שימוש פונקציונלי בשירים בגן הילדים לצורך הנחלת ערכים (תבור, 2016; שגב, 2012; שגב וליוש, 2019). יחד עם זאת ולמרות הביקורת הן בוחרות בדרך הפרגמטית בפשרה מודעת אשר מאפשרת להן להמשיך בעבודתן תוך הימנעות מקונפליקטים.

ממצאי המחקר מגלים גם שעבודתן של הגננות החרדיות בגנים חילוניים חושפת אותן לנכסי תרבות יהודית-עברית שפחות נגישים בקהילה החרדית. הן מגלות עניין ביוצרי מופת ושירי ילדים עבריים קלאסיים ומשלבות אותם בעבודתן, תוך יצירת גשר תרבותי ושפה משותפת בין לבין הילדים וההורים. תהליך זה מדגיש את ההשפעה החיובית של עבודתן על עתודות הידע התרבותי עברי שלהן, ובכך גם מחזק ממצאי מחקרים קודמים שהראו שנשים חרדיות העובדות מחוץ למגזר משמשות כגשר תרבותי בין המגזרים בשל המפגש שלהן עם ידע חדש וההנחה הלא-מאיימת שהן עושות לזהות החרדית בקהילות החילוניות (מילצקי, 2016, סולקין, התקבל).

המחקר הנוכחי התמקד בבחינת ההיבטים המשפיעים על בחירת רפרטואר השירים בגני ילדים ממלכתיים שבהם מלמדות גננות חרדיות ובודק את הקונפליקטים, את הפשרות ואת אסטרטגיות הסינון והבחירה של גננות אלה בהקשר זה. ממצאי המחקר שופכים אור על תהליכים המתקיימים בחברה היהודית בישראל – זאת דרך הפריזמה של נשים חרדיות העובדות במסגרות חינוכיות חילוניות. בדומה לממצאיהן של שגב וליוש (2019) נראה שהתעסוקה מחוץ למגזר מזמנת אתגרים וקונפליקטים לנשות חינוך אלה, אך בשונה ממחקרן של בארט ועוליאל (2021) נדמה כי האתגרים והקונפליקטים אינם גורמים רק לשחיקה, אלא מאפשרים לנשים חרדיות אלה לקיים דיאלוג עם ערכי קהילת המוצא שלהן ועם ערכי קהילת התעסוקה ולמצוא דרכי התמודדות יצירתיות לפתרון קונפליקטים. ממצאי המחקר הנוכחי מרמזים כי אף על פי שבמקרים מסוימים הגננות בוחרות להביא גם שירים אשר נוגדים את תפיסותיהן ואת

האתוס הערכי שלהן, כדי להתאים עצמן לתפיסות החילוניות, הן אינן מוותרות על ערכיהן ועל זהותן, אלא מקיימות שגרה הכוללת פשרות שמאפשרות להן התנהלות במינימום מאבקים. למעשה ניתן לומר שבחירת רפרטואר השירים של הגננות החרדיות מייצגת מצב של היברידות תרבותית-עברית-יהודית, המאפשרת להן לעסוק בחינוך תוך התחשבות בשתי מערכות ערכים מנוגדות, וזאת על ידי הפעלת שיקול דעת מודע ובחירת שירים שמחד אינם נוגדים את ערכי הקהילה שבה הן מועסקות, ומאידך בחירת שירים המכילים ערכים הקשורים לקהילת המקור שלהן.

המחקר הנוכחי מהווה אפוא מחקר חלוץ בבחינת ההתייחסות וההתנהלות של נשות חינוך בגיל הרך מהמגזר החרדי העובדות בגני ילדים חילוניים שהערכים המונחלים בהם שונים בצורה מהותית מעולמן התרבותי והערכי. אוכלוסייה זו טרם נבדקה אף על פי שהיא מהווה פלח הולך וגדל בשוק העבודה והחינוך בישראל. המחקר מדגיש לראשונה את הקונפליקטים, את הפשרות ואת אסטרטגיות הסינון שגננות אלה עושות בבואן לבחור את חומרי הלימוד שבהם הן משתמשות, ואת היכולת שלהן ליצור אינטגרציה ערכית המגשרת בין תפיסות העולם השונות של התרבות החרדי לעומת התרבות החילונית בישראל. הראיונות עם הגננות החרדיות מאפשרים הסתכלות מעמיקה לעולמן המורכב של נשים הבוחרות לעבור את הגדר המגזרית תוך שהן מציגות התנהלות מרתקת השופכת אור על תהליכים המתרחשים בחברה היהודית בישראל, ומדגישה את הפוטנציאל הטמון בשילוב של אנשי מקצוע ממגזרים שונים כגורם מתווך ומקרב בהקשר החברתי.

### מגבלות המחקר והמלצות

המחקר הנוכחי מספק תובנות על דינמיקות תרבותיות וחינוכיות בעבודת גננות חרדיות במערכת החינוך החילונית. הוא מדגיש את הצורך בהכשרה מותאמת ובפיתוח כלים שיאפשרו לגננות להתמודד באתגרים הכרוכים בעבודתן. כמו כן, המחקר מצביע על הפוטנציאל ליצירת דיאלוג בין-תרבותי באמצעות חינוך לגיל הרך. יחד עם זאת, המחקר הינו מחקר חלוץ וממצאיו מתבססים על ראיונות. טכניקת הניתוח האיכותנית אינה מאפשרת ראייה של היבטים סוציו-דמוגרפיים שיכולים להתגלות במחקר כמותי. לפיכך מומלץ להמשיך את המחקר גם בכיוון זה. היות שתופעת הגננות החרדיות העובדות בגנים חילוניים הולכת וגדלה, מומלץ להרחיב את המחקר על דינמיקות בין-תרבותיות במערכות חינוך, תוך התמקדות

בהשפעתן על תפיסות ועל עמדות חברתיות בישראל. כמו כן, מומלץ לבנות תוכניות תמיכה אקדמיות יישומיות, המתמקדות בהנחלת ידע תרבותי ובהקניית חומרי לימוד מוזיקליים וספרותיים, ומכשירות את הגננות החרדיות לעבודה במגזר החילוני בשיתוף עם הפיקוח הממסדי. תוכניות כאלה שילוו גם במענה של אנשי מקצוע ממוסד החינוך, יוכלו להקל על השתלבותן של הגננות החרדיות בעבודה בגנים חילוניים, ויתרמו לתחושת הרווחה המקצועית של הגננות.

### ביבליוגרפיה

- אבוהצירא, א' ובארט, ע' (2023). תפיסות של גננות, של יועצות ושל מפקחות גני ילדים בנושא חשיבות הטמעת מערך הייעוץ החינוכי לגיל הרך בגנים חרדיים, ותפיסותיהן בנושא מניעים וחסמים של המערך. **הייעוץ החינוכי, כד, 183–201**.
- אלירם, ט' (2006). **בוא שיר עברי: שירי ארץ ישראל: היבטים מוזיקליים וחברתיים**. אוניברסיטת חיפה.
- ארליכמן, ג' (2023). **תפיסת הגננות את מקומם ותפקידם של השירה והשירים בגן הילדים**. [עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה].
- בארט, ע' (עורכת), (2018). **מחקרים על הפיקוח במחוז החרדי של משרד החינוך: בין רשויות, רשתות והציבוריות החרדית**. מכון ירושלים למחקרי מדיניות והמחוז החרדי של משרד החינוך.
- בארט, ע', ובן עוליאל, פ' (2021). רווחה אישית של מורות חרדיות המלמדות בבתי ספר ממלכתיים דתיים. **דפים, 15, 211–238**.
- בארט, ע', שפיגל, א' ומלאך, ג' (2020). **אחד מחמישה תלמידים – החינוך החרדי בישראל**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בן-זאב, נ' (2009). **מנגינה ישראלית: מסעו של עיתונאי בעקבות צלילה של חברה משתנה**. הקיבוץ המאוחד.
- ברוך, מ' (2007). **שירים שאהבנו ונאהב**. ידיעות אחרונות.
- בר-לב, א' (2005). **התמודדותם של תלמידים ומורים בחינוך הממלכתי-דתי עם קונפליקטים ערכיים**. [עבודת דוקטורט, אוניברסיטת בן-גוריון].
- גייגר, א' (2015). "ממני אל תצפי, אין לי כישרון מוזיקלי" – פיתוח תחושת מסוגלות עצמית במוזיקה. **זמן חינוך, 1, 60–39**.
- גייגר, א' (2018). "שתלתם ניגונים" – שירה בגני הילדים במרכז הארץ בהשוואה לגני הילדים בפריפריה הצפונית במדינת ישראל. **זמן חינוך, 4, 85–112**.
- גלושנקוף, ק' ושחר, נ' (2004). **מקומה ותפקידה של הגננת בחיי המוזיקה בגן הילדים – דו"ח מחקר**. מכללת לוינסקי לחינוך ומכללת בית ברל.
- גליקו, ע' ובראון-לבינסון, א' (2016). **אסטרטגיות ודפוסי התמודדות של מורים עם תלמידים משולבים בחינוך הממלכתי, הממלכתי דתי והחרדי**. בתוך ו' ניר (עורך), **שילובים – הלכה למעשה** (עמ' 223–228). משרד החינוך, המנהל הפדגוגי, אגף א' לחינוך ילדים ונוער בסיכון.

גליקין, ע' ובראון-לבינסון, א' (2022). התמודדות מורים בחינוך הרגיל עם שילוב תלמידים עם צרכים מיוחדים בכיתתם: השוואה בין מורים מזרמי החינוך השונים. **מפגש**, 54(ל), 92–118.

דיין, י' (2016). המצאת גן הילדים מפרידריך פרבל (1782–1852) לגן הילדים העברי. **במעגלי חינוך**, 6, 124–134.

זיכרמן, ח' (2014). **שחור כחול לבן**. כתר.

טל, ק' ובר, ת' (2010). **יחסי משפחה – מערכת החינוך בגיל הרך מנקודת מבט היסטורית**. <https://katze.net/ba5263>

מועלם, א' (2020). מאפייני פעילויות מוזיקליות בשעת מפגש מליאה בגני ילדים. **חוקרים@הגיל הרך**, 12, 1–44.

מילצקי, י' (2016). **מפרנסות על החומה: נשים חרדיות בסביבת עבודה הטרוגנית**. המכון החרדי למחקרי מדיניות.

משרד החינוך (2012). **עשייה חינוכית בגן הילדים: קווים מנחים לצוות החינוכי**. האגף לחינוך קדם-יסודי, משרד החינוך.

סולקין, ע' (2014). 'קווה קווה דלה אומה': השתקפויות תרבותיות בשירי משחק אקולוגיים בעיר תל אביב. **עיונים בתקומת ישראל: מוזיקה בישראל**, 940–955.

סולקין, ע' (2022). "מוזיקה זה תמיד טוב – תעשי את זה!". הפרקטיקות והעמדות של גננות בחינוך המיוחד ביחס למוזיקה. **כעת**, 7, 140–166.

סולקין, ע' (2024). ההיבטים המשפיעים על בחירת רפרטואר השירים בגני ילדים של גננות חילוניות, דתיות לאומיות וחרדיות. **מעיינות**, ב', 169–199.

סולקין, ע', מאיר, ת' וניקריטין, ח' (2024). שיקולי גננות יהודיות חילוניות, דתיות וחרדיות בישראל בבחירת השירים לגן. **חוקרים@הגיל הרך**, 22, 135–159.

סולקין, ע' (התקבל). "בפנים הלב שלי רעד" גננות חרדיות העובדות בגני ילדים חילוניים כשגרירות ומתווכות בין המגזרים. **סוגיות חברתיות בישראל**.

סולקין, ע' (הוגש). בין "איזה בוקר נהדר" ל"חול תיפול" – רפרטואר השירים המשותפים המשמשים גננות בעבודתן בגני ילדים במגזר היהודי החילוני, הדתי לאומי והחרדי בישראל כמשקפים תהליכים חברתיים. **דרך אפרתה**.

סנפיר, מ', סיטון, ש' ורוסו-צימט, ג' (2012). **מאה שנות גן ילדים בארץ ישראל**. מכון בן-גוריון, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

סרי, נ' (2015). **מה שרים לילדים חרדים**. [עבודת מוסמך. אוניברסיטת בר אילן].

- פרידמן, י' (2020). **דגימה במחקרי חינוך וחברה: עקרונות, אסטרטגיות ותהליכי ביצוע**. מכון הנרייטה סאלד.
- פרידמן, מ' (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. מכון ירושלים לחקר ישראל.
- קפלן, ד' (2011). ניתוח ניאו מוסדי של עליית מוזיקה מזרחית לייט ברדיו הישראלי בשנים 1995–2010. **סוציולוגיה ישראלית**, יג(1), 135–159.
- קפלן, ק' (2007). **בסוד השיח החרדי**. מרכז זלמן שזר.
- פרידמן, ש' (2020). **שוק הסלולר הכשר – מחור שחור לאסדרה מאוזנת**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- רוזנטל, א' (2006). הערכים הגלומים בספרות הילדים של הגיל הרך בביה"ס הממלכתי. **ספרות ילדים ונוער**, 125, 16–42.
- ריימן, ל' (2017). שינויים ותמורות בהכשרת מורות בחינוך החרדי: יחסי גומלין בין המדיניות לבין "השדה" במבט היסטורי ועכשווי. **חקר החברה החרדית**, 4, 1–27.
- שגב, י' (2012). תמות, זרמים ומגמות בספרות הילדים החרדית והדתית משנות התשעים ואילך. **אורשת, ד'**, 327–356.
- שגב, י' וליוש, ע' (2019). 'שפת הג'ירף' בגן הדתי: קונפליקטים של גננות בגני החינוך הממלכתי-דתי בבחירת ספרי ילדים לגן. **סוגיות חברתיות בישראל**, 28, 35–56.
- שחר, נ' (2006). **שיר שיר עלה נא**. מודן.
- שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת**. רמות.
- תבור, מ' (2016). **ספרות הילדים החרדית כמראה למאפיינים ולערכים בעולם החרדי בהשוואה לערכים בספרות הילדים הכללית**. [עבודת גמר, מכללת דוד ילין].

Barrett, M. S., Flynn, L. M., Brown, J. E., & Welch, G. F. (2019). Beliefs and values about music in early childhood education and care: Perspectives from practitioners. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00724>

- Brodsky, W., & Sulkin, I. (2011). Handclapping songs: A spontaneous platform for child development among 5-10-year-old children. *Early Child Development and Care*, 181(8), 1111–1136.  
<https://doi.org/10.1080/03004430.2010.517837>
- Gillespie, C. W., & Glider, K. R. (2010). Preschool teachers' use of music to scaffold children's learning and behavior. *Early Child Development and Care*, 180, 799–808.  
[doi.org/10.1080/03004430802396530](https://doi.org/10.1080/03004430802396530)
- McIntosh, M. J., & Morse, J. M. (2015). Situating and constructing diversity in semi-structured interviews. *Global Qualitative Nursing Research*, 2. <https://doi.org/10.1177/2333393615597674>
- Roy, D., Baker, W., & Hamilton, A. (2012). *Teaching the Arts: Early Childhood and Primary Education*. Cambridge University Press.
- Sheham, C, P. (2010). *Songs in Their Heads*, Oxford Press.
- Sullivan, P. M. (2016). *The Effects of Music in Kindergarten Lessons on Student Engagement and Student Learning*. [A partial fulfillment for the degree of Doctor of Education, Northeastern University].
- Wolloms, R. (2000). *Kindergartens and Cultures*. Yale University.

## נספח

## שאלון חצי מובנה

1. ספרי לי בבקשה על עצמך : בת כמה את? היכן את מתגוררת? ומהו המצב המשפחתי? מהי השכלתך? ומהו מספר שנות הוותק?
2. היכן את עובדת? היכן נמצא הגן?
3. תארי יום רגיל בעבודתך – מה את עושה עם הילדים בתוך שגרת היום?
4. איך את מכינה את עצמך לימי העבודה בגן? במה את משתמשת כחומרי עבודה, ומהיכן את לוקחת את הידע למה שאת עושה בגן?
5. האם את משתמשת במדיה בעבודתך? לאילו מטרות?
6. עד כמה מוזיקה היא חלק מהחומר החינוכי שאת משתמשת בו בגן? כיצד היא משולבת בסדר היום ומדוע?
7. מה הן הסיבות לבחירת המוזיקה, ואיך את מסדרת את התפריט המוזיקלי של הגן?
8. איך את בוחרת את השירים שאת משתמשת בהם בגן?
9. מה חשוב לך שיהיה בשיר?
10. מה יפסול שיר לשימוש בגן שלך?
11. האם הזדמן לך לפגוש בשיר שהייתה לך בעיה להשתמש בו ועדיין הבאת אותו לגן? ספרי על המקרה/ים. מה עשית?
12. האם את מרגישה שהזהות שלך כאישה חרדית השפיעה ומשפיעה על בחירותיך המוזיקליות ועל השירים שבהם את משתמשת בגן? כיצד?

